

THE FUNERARY MONUMENTS WITHOUT INSCRIPTIONS FROM THE TELEKI COLLECTION OF GORNEȘTI

Fabian Istvan

Lecturer, PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

*Abstract:*The collection of count Domokos Teleki of Gornești had, between other pieces, one of the greatest numbers of funerary inscriptions. Some of them were singular pieces in the Roman province of Dacia. But there is a great number of funerary monuments who are lacking their inscriptions (probably lost during the ages) but whose artistic representations show not only the level of Roman provincial art, but it reflects the funerary habits, beliefs and social status of the inhabitants from this part of the province

Keywords: Castle, collection, roman, funerary, monuments.

Colecția contelui Teleki de la Gornești, ce cuprindea trei părți, arheologie, istorie și etnografie, era und din cele mai importante colecții private din Transilvania de sfârșit de secol XIX și început de sec.XX. Bine organizată și corect inventariată, colecția a fost una de referință din două motive: în primul rând din cauza numeroaselor donații către Muzeul Ardelean (predecesorul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei) respectiv către Muzeul Mureșean (mai târziu Muzeul Județean Mureș). În al doilea rând a fost printre puținele colecții particulare ale cărei piese au fost prelucrate într-un studiu din 1942 al lui Paulovics Istvan intitulat: "*Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*"¹. Lucrarea istoricului din Debrețin este cu atât mai importantă cu cât după distrugerea/dispersarea colecției în toamna lui 1945, ca urmare a "eliberării" sovietice, pentru mult timp a fost singura referință bibliografică.

Subiectul studiului de față este dat de piesele cele mai spectaculoase din colecția de la Gornești: monumentele funerare. Acestea din punct de vedere epigrafic pot fi împărțite în două categorii: epigrafe (cu inscripția funerară păstrată) și anepigrafe (fără inscripție funerară) cu mențiunea că și aceste monumente funerare probabil au avut și parte epigrafă dar care s-a pierdut de-a lungul timpului. Paulovics descrie 26 de monumente funerare din care 11 epigrafe (care au constituit obiectul unui alt studiu) și 15 anepigrafe.

Premisa de la care trebuie să pornim este faptul că „monumentele funerare reprezintă cele mai importante creații ale artei provinciale, relevând influențele culturale care s-au exercitat asupra artei romane provinciale și căile lor de pătrundere, iar în unele cazuri, oferă indicii mai mult sau mai puțin concludente în legătură cu originea etnic – teritorială a unor grupuri de coloniști”². Cu toate acestea, monumentele funerare din Dacia romană nu au beneficiat de o monografie completă decât în 1982

¹ Paulovics István, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Minerva irodalmi és nyomdai müintézet, Kolozsvár, 1944, p.81 sqq.

² Nicoleta Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p.213

când, Lucia Țeposu Marinescu elaborează „*Funerary monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*”³. În lucrare, pe lângă catalogul exhaustiv (pentru vremea respectivă), se arată clar cum tipurile de monumente funerare din Dacia provin din nordul Italiei și ajung în provincia traianică „fie direct din nordul Italiei, via Dalmația, fie indirect, prin filiera norico-panonică”⁴. Vor urma alte studii, din ce în ce mai complexe dedicate subiectului, studii care alături de analiza epigrafic-arheologică vor analiza monumentele funerare din punctul de vedere al semnificației sociale, al circulației elementelor artistice dintr-o provincie în alta dar, și din punctul de vedere al supraviețuirilor în epoca creștină. De aceea și în cazul de față considerăm ca necesară nu doar o analiză „seacă” al acestor monumente ci și o încadrare în cadrul general al curentelor artistice – ideologice ale Imperiului Roman.

Monumentele analizate sunt de trei feluri: *stelae*, *aedicule*, și medalioane.

Cele mai răspândite tipuri de monumente funerare din antichitate romană, și implicit în provincia Dacia, sunt stelele funerare: în totalul lor la modul general dar și în cazul colecției Teleki în particular se poate observa existența unei mari varietăți de stele funerare. Fără a intra în detaliile clasificării stelelor funerare⁵, cele provenite din colecția Teleki, azi situate ori la MJM, ori pierdute, au fost descoperite și aduse de la Cristești și fac parte din trei categorii: tip pseudo-aediculă, stele cu atic, arcadă și medalion și stele cu nișă rectangulară. „Ca elemente caracteristice ale stelelor funerare de la Cristești sunt coloanele care mărginesc o mare parte a stelelor funerare și decorul care acoperă toată suprafața, demonstrând un *horror vacui* tipic provincial”⁶. Tot specific este reprezentarea banchetului funerar pe majoritatea stelelor.

Din colecția Teleki au putut fi identificate un număr de 7 *stelae* toate aflate în stare fragmentară:

O primă stelă funerară prezintă pe „attic trei genii purtând o ghirlandă pe umeri. Deasupra ghirlandei două capete ale Meduzei. Colțul dintre attic și arc este decorat cu protoma vânturilor. Arcul înconjoară un medalion”⁷ Cea mai detaliată descriere a piesei o face Paulovics deși nu prea reușește să identifice cele trei personaje nude pe care le consideră „trei Amor sau Genii”⁸.

Cea de-a doua stelă funerară este din păcate pierdută. Descrisă de Paulovics în 1944 drept „fragment de medalion deasupra căreia se află într-un triunghi bustul unui personaj asemănător cu Zeul vântului. Despărțit de un mic segment se află partea superioară a stelei funerare. La stânga, capul Medusei, la dreapta ei, picioarele unui Genius. Pe piatra îngustă se pot observa bine urmele de vopsea roșie”⁹. Piesa dispăre, probabil tot undeva după 1945, astfel încât în descrierile lor Țeposu-Marinescu respectiv Man nu pot aduce decât adăugiri de ordin tehnic.¹⁰

Tot dispărută este și o stelă funerară pe care sunt redată două capete, iar în părțile superioare două Genii¹¹ (de fapt două Gorgone¹²). Paulovics mai descria prezența pe stelă a două figuri inaripate identificate de el drept păuni, aspect care lipsește în bibliografia ulterioară.

Cea de-a treia stelă identificată ca aparținând colecției Teleki, este poate cea mai importantă nu numai ca reprezentare ci și din punctul de vedere al atribuirii etnice al locuitorilor zonei: este vorba de

³ Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, B.A.R International Series 128, 1982, sqq.

⁴ Man, *op.cit.* p. 213

⁵ Pentru clasificarea stelelor funerare vezi: Grigore Florescu, *I monumenti funerari della Dacia Superiore*, Ephemeris Dacoromana, IV, 1930, p. 72- 148. Țeposu-Marinescu, *op.cit.* p.10-18,

⁶ Man, *op.cit.* p.214.

⁷ *Ibidem.* p.218 nr.2, Țeposu-Marinescu, *art.cit.* p.120 nr.72

⁸ Paulovics *op.cit.* p.91

⁹ *Ibidem* p.91

¹⁰ Țeposu-Marinescu, *op.cit.* p.120, nr.73; Man *op.cit.* p. 219 nr. 3

¹¹ Paulovics *op.cit.* p.91

¹² Man, *op.cit.* p.219

Lupa capitolina., Pântecele, mamelele și întreaga parte posterioară a lupoacei sunt foarte bine conturate. Gemenii, redați nud, se află într-o poziție nenaturală, distorsionată. Tot corpul lor e în poziție en-face. Cu mâna stângă se țin de animal, în timp ce mâna dreaptă (cel puțin la geamănul din dreapta imaginii) e ținută la piept¹³. De menționat faptul că în Dacia romană „*Lupa Capitolina* este reprezentată aproape exclusiv pe monumente funerare (...). Lupoaca, spre dreapta, întoarce capul spre cei doi gemeni așezați sub pântecele ei, cu brațele ridicate”¹⁴. Reprezentare legată evident de scena întemeierii Romei, Lupoaca „este un motiv decorativ des întâlnit (...) mai ales în provinciile cu substrat celtic sau celto-germanic: Gallia, Noricum, Pannonia, Raetia, Britannia, Germania Inferior. În Dacia romană, monumentele înfățișând *Lupa Capitolina* sunt întâlnite exclusiv în spațiul intracarpatic, 6 în Transilvania (Aiud, Apulum, Brâncovenești, Cristești- 2 piese, Ilișua) și 1 în Banatul sârbesc. Prin urmare putem considera că acest motiv decorativ va fi pătruns în Dacia tot prin intermediul canalului vestic, nord - panonic”¹⁵. Dacă avem în vedere și faptul că majoritatea descoperirilor de *Lupa Capitolina* provin din așezări unde au staționat unități auxiliare care, ori proveneau din provinciile de substrat celtic ori au staționat mult timp în aceste provincii, cum ar fi *ala I Gallorum et Bosporanorum* la Cristești, *ala I Brittonum* și *ala II Gallorum et Pannoniorum* la Gherla, *ala I Tungrorum Frontoniana* la Ilișua, atunci este clar că avem de-a face cu o „lume de veterani mândri de a fi devenit cetățeni romani. Le era limpede, fără îndoială semnificația expresiei *signum originis*. Dacă aceasta era numele în epocă pentru *Lupa Romana* înseamnă că în bună măsură, cei care alegeau pentru monumentul lor funerar respectivul simbol, o făceau pentru a da un semn eternității și că ei au aparținut lumii romane”¹⁶.

Ultimele două stelae din colecția Teleki sunt din păcate de asemenea pierdute: una reda un parte din banchetul funerar cu *mensa tripes* cu fructe, cu o figură umană incompletă deasupra mesei și încă un personaj ce ține un ulcior¹⁷. Cea de-a doua stelă redă tot o scenă de banchet funerar: un bărbat, așezat pe un *Kline* și o femeie (la ambii lipsesc capetele), iar pe masă un castron cu alimente.¹⁸

Cel de-al doilea tip de monument este *aedicula*¹⁹ mai des întâlnit în Dacia Superior. Pentru zona în discuție „cel mai bine reprezentat este tipul de aediculă cu nișa închisă pe trei părți, cu acoperiș boltit sau orizontal, cu fronton triunghiular și imaginea defuncțiilor redată în relief pe pereții interiori ai monumentului”²⁰. Când privește elementele decorative, acestea sunt prezente cam pe toată suprafața monumentului: pe pereții acestuia, în două – trei registre. „Canturile din față care flanchează nișa, pot fi lucrate în formă de coloane sau ornamentate cu motive vegetale. Coloana angajată apare împodobită cu o *taenia* legată în spirală sau cu vreji de viță și ciorchini de struguri”²¹. Alte motive decorative des întâlnite sunt: călărețul în ipostaza de tânăr sau vânător, banchetul funerar și *Lupa capitolina*.

Au fost identificate ca provenind din colecția Teleki un număr de 8 aediculae:

Și în acest caz monumentele sunt în stare fragmentară dar destul de bine realizate cu o bogată simbolistică religioasă și socială:

¹³ Paulovics, *op.cit.* p.88

¹⁴ Bărbulescu Mihai, *Signum originis* în Bărbulescu, Mihai(coord) *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*. Presa Universitară Clujeană, 2000, p.166

¹⁵ Husar Adrian, *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p.192. Între timp s-au mai descoperit redări ale *Lupae Capitolina* așa încât avem în momentul de față 9 exemplare.

¹⁶ Bărbulescu *op.cit.* p.169. Singura localitate unde s-a descoperit o stelă ce reda *Lupa Capitolina* și nu avea garnizoană de origine celtică, este Brâncovenești, unde a staționat *ala I numeri Illyricorum*.

¹⁷ Paulovics *op.cit.* p.91, Man, *op.cit.* p.221 nr.12.

¹⁸ Paulovics *op.cit.* p.91, Man, *op.cit.* p.221 nr.13.

¹⁹ Marinescu, *op.cit.* p. 18-20.

²⁰ Man, *op.cit.* p.215

²¹ *Ibidem*, p.215

Un prim exemplar de aediculă (de fapt peretele drept) are suprafața împărțită în trei registre: „primul registru redă un călăreț spre dreapta. Coadă, botul și piciorul calului sunt ridicate. Călărețul, al cărui cap este întors în față, ține în mână hățurile, iar în cealaltă lancea. Poartă o *tunica manicata* scurtă, încinsă la mijloc și mantie, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. Se remarcă harnașamentul bogat al calului. În colțul stânga sus apărea capul unei Meduze”.²² Paulovics confundă în descrierea sa Meduza cu un Geniu și consideră că imaginea a fost pusă pentru a umple un spațiu gol, fapt pe deplin de înțeles dacă avem în vedere acel *horror vacui* specific artei provinciale.

Cel de-al doilea registru al aediclei prezintă *Lupa Capitolina* cu gemenii, redată mult mai plastic decât pe stela prezentată anterior: animalul este întors tot spre dreapta cu gemenii redați în profil, poziționați față în față. Este poate partea cea mai artistică a aediclei cu detalii anatomice clare cum ar fi musculatura Lupoacei și pozițiile naturale ale personajelor întregului ansamblu.

Registru al treilea prezintă trei personaje redat schematic: în mijloc un bărbat într-o tunică scurtă cu centură la mijloc și deasupra o haină din stofă grosolană de model norico-panonic. El ține de braț două femei care sunt îmbrăcate tot după moda norico-panonică: o rochie lungă cu mâneci până la glezne deasupra căreia se purta o tunică mai scurtă fără mâneci și încinsă cu un centiron. „La gât poartă cât un colier- pandantiv, iar rochia este prinsă cu fibule de tip norico-panonic. (...) Pe perete se păstrează urme de pictură cu miniu și vopsea verde pe fond alb. Cantul era pictat în roșu”.²³

Cel de-al doilea fragment este un perete stâng de aedica, ornamentată pe ambele fețe cu „suprafața împărțită în trei registre din care s-a păstrat doar cel inferior. Bordura este lucrată în formă de coloană, cu fusul ornamentat cu vrej de viță, frunze și ciorchine. Baza coloanei este spartă”.²⁴ Pe fațada interioară apare o femeie îmbrăcată tot după moda norico-panonică ce ține în mâna dreaptă un ulcior iar, cu stânga oferă un pahar bărbatului situat la dreapta ei. Bărbatul de asemenea este îmbrăcat într-un mod asemănător cu cel de pe aedica prezentată anterior. Încă se păstrează urme de vopsea roșie. Fațada exterioră redă un leu, cu coama bogat redată prin linii incizate ce ține un picior pe coapsa unui animal doborât (identificat de Paulovics ca fiind un cal).²⁵

Următorul fragment de aedica este o lucrare în relief plat, din piatră de calcar, din care lipsește partea inferioară și o porțiune din cea superioară. Este vorba de un perete lateral dreapta al unei aedice. În partea stânga bordura este lată, reliefată. Câmpul reliefului era împărțit în trei registre, despărțite prin linii profilate, horizontale. Primul registru conține un călăreț spre dreapta, cu fața întoarsă spre privitor. Poartă aceeași tunică scurtă și mantie de inspirație celtică. Cu o mână ține hățurile, cu cealaltă ridică o lance, îndreptată spre un animal sau un personaj răpus, căzut la picioarele calului. „Din scena banchetului funerar de pe registru al doilea se păstrează o *mensa tripes*, pe care se gasește un vas cu două toarte, flancat de două cupe. În partea stângă apare o femeie cu o rochie până la glezne, redată în pliuri bogate și dese. Deasupra are o altă rochie mai scurtă, încinsă la talie cu un cordon îngust, prinsă pe umeri cu fibule mari. Pe piept se vede un colier cu medalioane. În mâna stângă, ține un coș sau alt obiect, iar în mâna dreaptă, un vas. Părul bogat, ce coboară pe umeri, este umflat în părți, fiind realizat cu ajutorul unor striuri fine. Registru al treilea păstrează figura unei bocitoare, cu părul despletit, tratat la fel prin striuri paralele. Capul este aplecat spre stânga. Mâna stângă este adusă spre

²² Ibidem p.222

²³ Paulovics, *op.cit.* p.87-88; Floca Octavian-Wolski Wanda, *Aedica funerară în Dacia romană*, în BMI XLII, 1973, p.20.; Man *op.cit.* p.222

²⁴ Ibidem p.222,

²⁵ Paulovics, *op.cit.* p.90; Floca – Wolski *op.cit.* p.20.nr.52; Man *op.cit.* p.222 nr.2

bărbie, iar cu dreapta sprijină cotul mâinii stângi. Poartă o tunica cu pliuri bogate verticale, încinsă la mijloc.”²⁶

Această redare se cam repetă la următorul fragment de aedicula: regăsim același motiv al călărețului cu „*tunica* încinsă la mijloc și o *chalmys* ce flutură în spate”²⁷ iar în dreapta cu o lance. De asemenea în registrul inferior regăsim aceeași bocitoare cu părul despletit ce înlocuia câteodată pe aediculele de origine panonică figura Genius-ului. Singura diferență dintre cele două aedicule este prezența în registrul superior al unei figuri masculine legate de un stâlp în fața căruia se pot observa picioarele unui personaj probabil feminin.²⁸ Din păcate piesa este azi pierdută.

Ultimele două piese reprezintă fragmente dintr-un perete lateral drept de aediculă: primul fragment este împărțit probabil în trei registre. Se mai păstrează unul dintre registre, în care este redată figura unui călăreț în galop, spre stânga, îmbrăcat în tunica scurtă și *chlamys* ce flutură în vânt. Capul călărețului, spatele și partea dinapoi a calului lipsesc. Cu mâna stângă ține frâul. Cantul este lucrat sub formă de coloana angajată, ornamentată cu vrej de viță, frunze și ciorchine de struguri. Piesa este astăzi dispărută.²⁹

Tot dispărut este și fragmentul ce păstrează figura unui bărbat, cu tunica scurtă, ce cade în falduri paralele realizate prin incizii puțin adânci. Marginea de jos a tunicii este scoasă în relief, imitând o tivitură. Pe suprafețele reliefului se păstrează urme de vopsea roșie.³⁰

În fine un fragment interesant din colecția Teleki este un acoperiș de aedicula, păstrată fragmentar. Face parte din categoria acoperișurilor boltite în pantă dublă. „În față, de o parte și de alta a crestei, se găsea câte un leu culcat pe labe. Lateral, partea de jos a acoperișului este profilată. Arcul de boltă, în loc de fronton, este ornamentat cu o serie de motive decorative și profilaturi”.³¹

Cea de-a treia categorie de monumente funerare prezente în colecția Teleki sunt medalioanele funerare prezente în special în spațiul intracarpatic atât în mediul urban cât și în cel rural. Provenind din arealul norico-panonic și răspândit în provincia traiană în cadrul populației cu aceleași origini, medalionul funerar prezintă, alături de elementele decorative nonfigurative, mai multe persoane „de regulă patru (doi adulți și doi copii). De asemenea se distinge o manieră comună de realizare a acestor medalioane fapt explicabil prin prezența centrului de prelucrare a pietrei care a funcționat la Cristești”³².

Din colecția de la Gornești a fost identificat un singur medalion: „independent fragmentar, gresie; într-o nișă rotundă se distinge bustul unei femei și a unei fete în față. În parte dreaptă se distinge umărul unui alt personaj și capul unui copil”³³.

Aediculae, stelae și medalioanele funerare relevă caracteristicile specifice locuitorilor acestei părți de provincie: „manifestându-și preferința pentru tipuurile de monumente de „origine” norico-panonică (provincialii zonei- n.n) se aproprie prin preferințele lor mai mult de Dacia Porolisensis, decât de Dacia Superior, unde influențele nord-italice sunt mai accentuate”.³⁴

²⁶ Paulovics, *op.cit.* p.88; Floca – Wolski *op.cit.* p.20.nr. 53; Țeposu- Marinescu, *op.cit.* p.213 nr.66; Man *op.cit.* p.223, nr.3.

²⁷ Ibidem p.224

²⁸ Paulovics, *op.cit.* p.89; Floca – Wolski *op.cit.* p.20.nr. 54; Țeposu- Marinescu, *op.cit.* p.213 nr.65;Man *op.cit.* p.223, nr.4.

²⁹ Paulovics, *op.cit.* p.91; Floca – Wolski *op.cit.* p.20.nr. 55; Țeposu- Marinescu, *op.cit.* p.206 nr.63;Man *op.cit.* p.224, nr.5

³⁰ Paulovics, *op.cit.* p.91; Floca – Wolski *op.cit.* p.20.nr. 56; Țeposu- Marinescu, *op.cit.* p.206 nr.45;Man *op.cit.* p.224, nr.6

³¹ Paulovics, *op.cit.* p.89; Floca – Wolski *op.cit.* p.20.nr. 59; Țeposu- Marinescu, *op.cit.* p.199 nr.3;Man *op.cit.* p.225, nr.9

³² Ibidem p.214

³³ Paulovics *op.cit.* p.92-93, Man, *op.cit.* p.221. nr.14

³⁴ Ibidem p.213.

BIBLIOGRAPHY

- Bărbulescu, Mihai(coord) *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*. Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Floca Octavian-Wolski Wanda, *Aedicula funerară în Dacia romană*, în BMI XLII, 1973.
- Florescu, Grigore *I monumenti funerari della Dacia Superiore*, Ephemeris Dacoromana, IV, 1930.
- Husar, Adrian, *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, 1999.
- Paulovics István, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Minerva irodalmi és nyomdai müintézet, Kolozsvár, 1944.
- Man Nicoleta, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.
- Țeposu-Marinescu, Lucia, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, B.A.R International Series 128, 1982.